

Úvod do afrikanistiky

Afrika je obrovský kontinent, který se skládá z 53 samostatných států a na kterém žijí stovky různých kmenů, etnik, národností a národů lišících se nejen jazykem, barvou pleti, vzrůstem, tradicemi, specifickou kulturou, ale i historií. Africký kontinent prošel dlouhým obdobím kolonialismu, které jejím obyvatelům přineslo nejen obrovské utrpení spojené s otroctvím, ale přerušilo jejich historický vývoj, přineslo odlišnou kulturu, tradice, politické zvyky. Angličané, Francouzi, Portugalci, Belgičané, Španělé, Němci, Italové, ti všichni přinesli na africký kontinent svou kulturu a civilizaci, kterou se pak různými způsoby snažili vnutit domorodému obyvatelstvu.

Současné vidění afrického kontinentu je velmi výrazně zdeformováno světovými masmédií, které se soustředí především na „bulvární“ aspekty africké reality, etnické čistky a masakry (Rwanda, Sudán), hladomory (Etiopie), vojenské převraty (Libérie, Nigérie), epidemie HIV a AIDS (Svazijsko, JAR, Mosambik), jejichž výsledkem jsou všeobecně přijímané teze o chaosu a anarchii v afrických zemích.

Nicméně současná Afrika je ve své většině fungující politický systém, když v desítkách zemích Afričané žijí plnohodnotný život, mohou svobodně žít a užívat bez omezení všech lidských práv. Jejich politické systémy, politické strany, parlamenty, vlády, koalice procházejí podobným vývojem jako demokratické země západního světa. Díky světovým masmédiím jsme podrobně informováni o situaci v Sudánu, Somálsku, Etiopii, Libérii a v několika dalších zemích, kde dochází k dramatickým situacím, ale ostatní africké země jakoby neexistovaly. A právě tyto země, podobně jako výše uvedené, si zaslouží mimořádnou pozornost západních politologů, protože k nim dochází k zajímavým politickým procesům, které jsou velmi důležité pro politické vědy.

Africký kontinent pro politology představuje neuvěřitelnou laboratoř skládající se z pěti desítek samostatných států, ve které mohou studovat prakticky všechny současné aktuální politologické otázky. Odborníci na politické systémy mají možnost zkoumat různé typy tradičních společností, jejich postupnou modernizaci, koexistenci tradičních struktur s moderními prvky politického systému, praktické fungování takovýchto politických systémů, jejich specifické funkce. Určitě není náhodou, že jeden z otců strukturálně-funkcionální teorie politických systémů, Gabriel Almond, v roce 1960 (společně s předním americkým afrikanistou Jamesem S. Colemanem) uveřejnil zásadní politologickou práci *The Politics of Developing Areas* (Almond-Coleman 1960), která podrobně analyzuje pět světových rozvojových oblastí (jihovýchodní Asii, jižní Asii, subsaharskou Afriku, Blízký východ a Latinskou Ameriku). Struktura regionálních case studies se odvíjela od Almondových tezí, které formuloval v úvodu této nejdůležitější politologické práci v 1. polovině 60. let minulého století. Na základě závěru a charakteristik jednotlivých regionálních oblastí Almond později definuje některé ze svých obecných postulátů o politických systémech (např. že všechny politické systémy jsou v kulturním smyslu smíšené, že obsahují, byť v rozdílné míře, prvky jak moderních /racionálních/, tak prvky primitivních /tradičních/ kultur a struktur)¹

¹ Většina současných politologů, když hovoří o úloze Gabriela Almonda v rozvoji teorie politických systémů, zmiňuje především jeho práci *Comparative Politics: System, Process, and Policy* z roku 1966 (Almond 1966, revidované vydání vyšlo v roce 1978). První názory na existenci a fungování politických systémů G. Almond formuloval již ve své zásadní studii „Comparative Political Systems,“ (Almond 1956) kterou uveřejnil již v roce 1956 v časopisu *The Journal of Politics*. Nicméně teprve v práci „The Politics of the Developing Areas“ formuloval své základní teze funkcionálního přístupu k politickým systémům. Srovnej *Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics* (Almond 1960: 3-63)

Na africkém kontinentu se nachází všechny typy politických režimů, prezidentské systémy, parlamentní systémy kabinetního i parlamentního typu a v řadě zemí můžeme sledovat i specifické hybridy, které bychom podle praktické politiky mohli zahrnout mezi poloprezidentské systémy, kde prezident výrazně zasahuje do výkonné exekutivy.

Podobně i politologové, kteří se věnují problematice forem států, najdou na africkém kontinentě nespočetné množství známých a často velmi specifických forem vládnutí. V případě nedemokratických forem vládnutí se od již nepříliš početně zastoupených monarchistických států (např. Lesotho, Svazijsko) můžeme na africkém kontinentu setkat s nepřebernými typy nedemokratických režimů od diktatur, totalitních režimů, tradičních režimů až po různé typy autoritářských režimů, jako např. byrokraticko-vojenské režimy, postdemokratické mobilizační režimy, mobilizační režimy po získání nezávislosti, rasové „demokracie, posttotalitní režimy a řadu dalších. (Linz 2000). Afrika ovšem nabízí i rozsáhlý faktografický materiál pro zkoumání stability států, nestability, krize států, dokonce rozpadu států (Demokratické republika Kongo, Somálsko, Sierra Leone, Libérie, na počátku 90.let Rwanda).

I příznivci analýz demokratických forem vládnutí najdou na africkém kontinentu nepřeberné množství nejrůznějších typů demokracie, pro jejichž zvláštnost se dnes dokonce používá nové označení jako hybridní demokracie, které se rozpadají na velké množství dalších podtypů (např. neliberální demokracie, defektní demokracie, elektorální demokracie, pseudodemokracie, delegativní demokracie. (např. Merkel 1999, Zakaria 1997, O'Donnell 1994, O'Donnell – Schmitter 1986 atd.)

Nepřeberné množství fakt a údajů mohou získat na africkém kontinentu politologové studující nátlakové skupiny, politické strany, stranické systémy atd. Právě zde se mohou ověřovat i klasické teorie vzniku politických stran, jejich vývoje, fungování, organizační a členská struktura, funkce, programatika, vytváření volebních, vládních a parlamentních koalic. Africké země, jejichž moderní politická historie má kořeny někdy na přelomu 50. a 60.let, případně ještě později (lusofonní země 1975, Zimbabwe 1981, Namibie 1989), nabízí od sklonku 80.let v souvislosti s africkou fází tzv. třetí vlny demokratizace (Huntington) možnost zkoumat formování stranických systémů v desítkách zemích, které se rozhodly pro demokratickou alternativu vývoje.²

S již naznačenou demokratizací afrického kontinentu na počátku 90.let souvisí i možnost podrobně studovat africké volby a různé volební systémy. V letech 1989-2000 v proběhlo v 48 zemích subsaharské Afriky 70 prezidentských voleb a ve stejném období proběhly svobodné demokratické parlamentní volby za účasti nejméně dvou politických stran v 42 zemích. Obrovský demokratizační posun bude ještě zřetelnější, pokud srovnáme předchozí období let 1985-1989, kdy proběhlo v celé subsaharské Africe jen devět vícestranických voleb. Na konci 90.let národní parlamenty 39 z 48 subsaharských zemí se skládaly z představitelů dvou a více politických stran. Pouze Kongo (Kinshasa), Eritrea, Rwanda, Somálsko, Svazijsko a Uganda do konce 20.století neuspořádaly vícestranické volby.(Walle 2002:67)

Necháme již stranou odborníky na řešení konfliktů všeho druhů (etnické, tribální, náboženské atd.), tranzitology, kteří mohou studovat přechody prakticky všemi směry, od nedemokratických k demokratickým režimům a zpět, mezi různými typy nedemokratických režimů, přechody v rámci různých typů demokracie. Na své si přijdou političtí sociologové, kteří mohou zkoumat velmi specifickou sociální strukturu afrického obyvatelstva, mohou

² Většina obecných politologů a afrikanistů se domnívá, že počátkem demokratizace afrických států je spojen s listopadovými volbami v Namíbií v roce 1989 pod dohledem OSN. Je ale pravda, že již před rokem 1989 dochází v řadě afrických zemí k postupné demokratizaci, srovnej např. politický vývoj v Guineji-Bissau, Cape Verde a v řadě dalších zemí.

analyzovat postavení různých sociálních skupin ve společnosti a jejich úlohu (např. tradiční struktury, armádu, úlohu tzv. tribálních chiefs, náčelníky, šamany, intelektuální elity), nátlakové skupiny atd. Političtí filozofové mají možnost studovat nejen tradiční africká náboženství a politickou kulturu, ale i další velká náboženství jako islám, křesťanství, přičemž africké země umožňují zkoumat i symbiózu všech náboženských systémů. V řadě zemí fungují všechny tři náboženské systémy, které mají své příznivce v různých kmenech, etnicích a národnostech. Řada současných konfliktů má právě kořeny v náboženské komunitě.

A právě studium politických reálií afrických zemí může poskytnout západním politologům nové podněty při jejich výzkumech, možnost ověřit staré a moderní politologické teorie, případně na základě zobecnění přijít s novými teoriemi. Nemusí se jednat jen o teorie dotýkající se rozvojových oblastí (např. teorie modernizace, srovnej Apter 1965), ale i klasické západní teorie o politických stranách a stranických systémech mohou dojít zásadních změn při zobecnění afrického materiálu. Dnes nestojí otázka proč studovat africkou politiku, ale spíše jak neefektivněji dosáhnout potřebných analýz v rychle se rozvíjejících afrických zemích, aby se daly použít v komparatistických výzkumech bez větších zkreslení a nepřesností. Západní politologové se musí zbavit dříve často zaujímaného postoje, kdy se soustředili jen na vývoj ve světových centrech a tzv. periferie stála na okraji jejich vědeckého zájmu.

Afričané jsou stejné lidské bytosti jako ostatní obyvatelé této planety, nejsou zaostalí, násilní, nevzdělaní, jak jsou často prezentováni světovými masmédií či rádoby odborníky na africkou realitu, jsou si schopni vládnout bez pomoci tzv. civilizovaného světa, vytvářet nezbytné podmínky pro svobodný život svých občanů, umožnit jim účast na správě veřejných věcí a v politice. Na rozdíl od ostatních kontinentů jsme v Africe svědky mnoha lidských tragédií, velkého počtu vojenských převratů, krvavých občanských válek a z euro-amerického pohledu nepřijatelných forem vládnutí, korupce, existence nepochopitelných politických a náboženských norem. Nicméně tyto rozdíly mají své kořeny v historii, sociální a etnické struktuře, náboženství, politickém systému africké společnosti. Nemůžeme díky naší kultuře a způsobu života odmítnout současnou africkou realitu, naopak musíme studovat jejich příčiny a důsledky, jejich dopad na africký kontinent a světový systém.

V minulosti jsme se často potýkali s názory, že Afrika (podobně jako Asie, Latinská Amerika) jsou periferními oblastmi světové politiky a ekonomiky. V posledních desetiletích se nicméně ukazuje, že význam těchto dříve opomíjených regionů vzrůstá zejména z důvodů, že se na nich nachází většina strategických nerostných surovin (ropa, vzácné kovy, diamanty atd.). Pro fungující světovou ekonomiku je nezbytná politická stabilita těchto regionů a díky tomu se problematika stability stává ústředním problémem zahraniční politiky světových velmocí (zásah USA v Iráku). Rozvojové země získávají čím dále silnější postavení v mezinárodních organizacích (OSN), jejich politici se stávají partnery v řešení nejrůznějších mezinárodních konfliktů. Význam afrických, asijských a latinskoamerických zemí bude růst i v dalším období a brzy se některé větší země stanou rovnocennými partnery v zahraniční politice.

Československá zahraniční politika zaujímalá vůči africkým zemím velmi otevřený postoj již od svého samostatného vzniku. V meziválečném období Československo navázalo diplomatické vztahy s většinou nezávislých afrických zemí (např. Etiopie, Libérie), přičemž Československo na půdě Spojených národů např. ostře odsoudilo italskou anexi Etiopie.

V období studené války Československo otevřeně podporovala několik desítek let trvající národněosvobozenecký boj afrických národů. Díky komunistické minulosti naší země tato pomoc nebyla vždy zbavena skrytých mocenských cílů (vývoz a šíření socialistické revoluce), nicméně s odstupem času můžeme konstatovat, že řadě zemí napomohla k získání nezávislosti (Alžírsko, Angola, Mosambik, Portugalská Guinea, Cape Verde, Ostrov sv.

Tomáše a Princův ostrov) a poválečné rekonstrukci (např. formou poskytnutí bezplatného vzdělání africkým odborníkům).

Je historická pravda, že tyto země prošly po získání nezávislosti určitou etapu nedemokratického vývoje prezentovanou formou vlády jedné levicově orientované politické strany (MPLA, FRELIMO, PAIGC), ale při pohledu na země, které získaly nezávislost díky vynucené vstřícnosti bývalých koloniálních velmocí (prakticky všechny země anglické, francouzské a belgické koloniální říše), se ukazuje, že etapou one-party state prošly téměř všechny africké státy (výjimku tvoří např. Botswana).

Po revoluci 1989 dochází k výraznému obratu zahraniční politiky vůči africkým zemím. Československo a později Česká republika opouští tzv. internacionalistickou politiku ekonomické pomoci, omezuje své diplomatické styky a spíše prohlubuje diplomatické vztahy a spolupráci se zeměmi západní Evropy a s USA. Postupně v rámci nejenom ekonomických úspor dochází k omezení diplomatických misí na africkém kontinentu, když několik zastupitelství funguje pro větší africké regiony. V podobném trendu zahraniční politiky vůči Africe postupuje i současná koaliční vláda.

Československá a česká afrikanistika má hluboké historické kořeny. Když ponecháme stranou cesty na africký kontinent významných českých šlechticů v 17.-18.století, pak v 19.století určitě musíme zmínit jméno Emila Holuba, který ke zkoumání afrického kontinentu přispěl stejně výrazně jako světově uznávaní britští cestovatelé Stanley či Livingstone. Světově proslulý je i egyptolog Bedřich Hrozný, který významně přispěl k rozluštění egyptského písma.

Česká afrikanistika se výrazněji začala rozvíjet až v 60.letech minulého století, kdy se Orientální ústav ČSAV (založen v roce 1921) rozhodl vytvořit oddělení Afriky. K prvním profesionálním afrikanistickým badatelům patřili Dr. Ivan Hrbek, Dr. Zdeněk Malý a doposud žijící Dr. Ota Hulec a Dr. Petr Skalník. K rozmachu československé afrikanistiky dochází v 70.letech, kdy vzniká i obor afrikanistiky na Karlově univerzitě v Praze, přičemž oddělení Afriky se na počátku 80.let rozrostlo na více jak deset badatelů. K útlumu afrikanistiky dochází po roce 1989, kdy se vedení Orientálního ústavu rozhodlo k návratu ke klasické orientalistice a samostatné oddělení Afriky zaniklo. Většina afrikanistů přešla z Orientálního ústavu na české univerzity či do diplomacie (Dr. Vladimír Klíma, CSc., PhDr. Zdeněk Poláček, CSc., PhDr. Pavel Mikeš, CSc., PhDr. Juraj Chmiel, CSc., JUDR. Věra Jeřábková, CSc. atd.).

K současným nejvýznamnějším žijícím českým afrikanistům bezesporu patří prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc. (Ústav Blízkého východu a Afriky na FF UK), PhDr. Ota Hulec, CSc. (historik), PhDr. Petr Skalník, CSc. (sociolog), Prof. PhDr. Josef Kandert, CSc. (etnograf), PhDr. Vladimír Klíma, CSc. (literární historik).

Česká afrikanistická odborná veřejnost stále čeká na své odborné periodikum. Většina textů dotýkajících se africké minulosti a současnosti se objevuje v časopisech Nový Orient, Archiv Orientalní, Mezinárodní vztahy, Mezinárodní politika a čas od času se objevují dílčí studie ve specializovaných jazykových, etnografických či sociologických časopisech.

Literatura

- Almond, Gabriel A. (1956). Comparative Political Systems. The Journal of Politics, Vol. 18, No.3, s.391-409
- Almond, Gabriel, A., Coleman, James, S. (1960). The Politics of the Developing Areas. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Almond, Gabriel A. (1966). Comparative Politics: System, Process and Policy. Boston, Toronto.
- Walle, Nicolas van de (2002). Africa's Range of Regimes. Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2, April, s.66-80.